

Over *Van wie is je leven?* van Thomas Macho

Visies op zelfdoding in de moderne tijd

In zijn pas verschenen boek noemt de Oostenrijkse cultuurwetenschapper Thomas Macho zelfdoding het leidmotief van de moderne tijd. Hoe onderbouwt hij deze stelling? Kunnen hulpverleners iets leren van Macho's studie? Een cultuurhistorische beschouwing van het boek *Van wie is je leven? Cultuurgeschiedenis van de zelfdoding*.

door Wim Cappers

Met de moderne tijd doelt Macho op de periode vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw. Macho koos voor thematisch geordende hoofdstukken die min of meer chronologisch zijn ingedeeld. Achtereenvolgens komen onderwerpen aan bod als de filosofie van zelfdoding, zelfdoding in het *fin de siècle*, op school en tijdens oorlogen, zelfdoding vanuit politieke beweegredenen, zelfdoding in de kunst, beruchte plaatsen voor zelfdoding, euthanasie en hulp bij zelfdoding.

Macho geeft ook precies aan waarover zijn boek niet gaat. Hij besteedt vrijwel geen aandacht aan persoonlijke motieven, sociale achtergronden en methoden. Preventie en therapie komen evenmin nauwelijks aan bod. Macho zoomt gezien zijn achtergrond begrijpelijkerwijs vaak in op Oostenrijk en Duitsland, maar hij heeft oog voor zelfdoding in de hele wereld.

Voor en tegen in het verre verleden

In een kort hoofdstuk legt Macho eerst uit dat zelfdoding in de Klassieke Oudheid doorgaans als eervol werd gezien. Toen de Romeinse keizer Nero Seneca verdacht van betrokkenheid bij een samenzwering, pleegde de stoïcijnse filosoof suicide, omdat hij meende zo zijn eer te kunnen behouden.

Vanaf de Middeleeuwen, toen de christelijke moraal de boventoon voerde, was het God die over leven en dood beschikte. Vanuit dit geloof werd zelfdoding gezien als een zonde. Mensen die zelfmoord hadden gepleegd werden gezien als schuldig en de kerk ontzegde hun een begrafenis in gewijde aarde en daarmee de toegang

tot de hemel. Tijdens de Renaissance liet de maatschappelijke bovenlaag zich weer inspireren door de antieken. Macho beschrijft hoe, in het nog christelijke Europa, de elite zelfdoding zag als manier om haar lot in eigen hand te nemen door ook een aards paradijs na te streven. In lijn met deze nieuwe levenshouding stelde de Engelse filosoof Thomas More in zijn *Utopia* uit 1516 voor dat doodzieke mensen ervoor mogen kiezen om hun leven te beëindigen.

Men veroordeelde zelfdoding niet meer, maar diagnosticeerde het als een ziekte

Veranderende houding tijdens de Verlichting

Macho gaat uitvoerig in op de veranderende houding tegenover zelfdoding vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw, de tijd van de Verlichting. Volgens Macho maakt deze nieuwe visie zelfdoding tot het leidmotief van de moderne tijd. Aan het begin van de moderne tijd is een Pruisisch edict van koning Frederik de Grote uit 1751 volgens hem een belangrijk keerpunt: zelfdoding was niet langer strafbaar.

Het voorval dat eind achttiende eeuw de meeste aandacht trok, was een roman. In *Die Leiden des jungen Werthers* uit 1774 beschrijft de Duitse schrijver Johann Wolfgang von Goethe hoe de hoofdpersoon vanwege een ongelukkige liefde na het schrijven van een afscheidsbrief zich het leven beneemt. De roman was een uiting

Foto Shutterstock

Monument voor de Tsjechische student Jan Palach, die zichzelf in januari 1969 in brand stak uit protest tegen de bezetting van Tsjecho-Slowakije door troepen van het Warschaupact.

van het Sentimentalisme en de uit het individualisme voortgekomen geniecultus. In heel Europa, ook in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, leidde het boek en de daarin beschreven zelfdoding van het personage Werther tot heftige reacties. Hoewel Goethe gelijkgestemde lezers met zijn roman wilde troosten, kopieerden jongeren

op grote schaal Werthers levenseinde. Sindsdien proberen deskundigen zelfdoding te voorkomen door berichtgeving in de media over zelfdoding heel bewust en verantwoord vorm te geven, en door te verwijzen naar hulp. Het laatste gebeurt ook in Macho's boek door vooraan een website en een telefoonnummer te vermelden.

Zelfdoding als leidmotief

In de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw leidde de disciplinerende van de samenleving volgens Macho mede tot een toename van het

aantal zelfdodingen. Staten kregen het karakter van natiestaten, waarbinnen een sterk en gezond volk moest gedijen. Gezin, school en leger vormden de drie-eenheid om dit ideaal te bereiken. Macho beschrijft dat de door vaders, leraren en officieren opgelegde discipline tot gevolg had dat veel kinderen, leerlingen en soldaten niet het leven konden leiden dat zij wilden. In deze periode seculariseerde het idioom waarmee de samenleving zelfdodingen duidde. Men veroordeelde de daad niet meer, zoals geestelijken, als een zonde maar diagnosticeerde zelfdoding in navolging van artsen en psychiaters als een ziekte.

In de twintigste eeuw kreeg zelfdoding ook een politieke betekenis. Mensen zetten zelfdoding in als een middel om de kwaliteit van leven van een bepaalde groep te verbeteren. Zo probeerden emanciperende vrouwen en vrijheidsstrijders via hongerstakingen hun rechten af te dwingen. Geknechte volken zetten machthebbers ook via zelfverbrandingen onder druk. Nadat het Warschaupact in augustus 1968 met geweld een eind had gemaakt aan

de Praagse lente, stak de Tsjechische student Jan Palach zich in januari 1969 op het Wenceslasplein in Praag in brand. Zo zocht hij het oog van de camera.

Aan het eind van de twintigste eeuw hield de Franse filosoof Michel Foucault, geïnspireerd door antieke filosofen als Seneca, een pleidooi voor individuele zelfbeschikking. Daaronder viel volgens hem ook de vrije keus voor zelfdoding. In Nederland is dit filosofische standpunt op twee manieren uitgewerkt. In 1991 zwen- gelde de rechtsgeleerde Huib Drion deze controversiële discussie aan. Volgens hem zouden mensen vanaf 75 jaar met een volgens henzelf voltooid leven desge- wenst via een arts een drankje moeten kunnen krijgen waarmee zij op een door hen gekozen moment op aanvaardbare wijze een einde kunnen maken aan hun leven. De bredere discussie omtrent levensbeëindiging bij een voltooid leven leeft nog steeds; in 2020 diende het Tweede Kamerlid voor D66 Pia Dijkstra een al even omstreden wetsvoorstel in om een vrijwillig levenseinde voor ouderen met een stervenswens mogelijk te maken.

Waarom besteedt Macho nadrukkelijk geen aandacht aan preventie en therapie?

opzichte van zelfdoding. Maar begrippen als individuali- sering, secularisering en nationale staat krijgen onvol- doende historische duiding.

Ook als het boek alleen wordt gezien als een culturele uiteenzetting, is het de vraag of het betoog overtuigt. Uiteraard moet een auteur keuzes maken, maar tussen de thema's zit geen beredeneerd verband. Waarom besteedt Macho nadrukkelijk geen aandacht aan preven- tie en therapie? Nog opvallender is het niet benoemen van de positie van nabestaanden. De Nederlandse schrij- ver Joost Zwagerman stelde in 2005 dat zij na een zelf- doding levenslang in dubbel opzicht medeslachtoffer zijn. Ondanks een afscheidsbrief blijft de zelfdoding voor hen vaak een onbegrijpelijke daad. Bovendien kunnen nabestaanden door de ontwijkende houding van hun omgeving in een maatschappelijk isolement terecht- komen. De positie van nabestaanden had mijns inziens een plek in het boek moeten krijgen. Zo rijst de vraag, of Macho in zijn studie niet een te beperkt en daarmee een te rooskleurig beeld van zelfdoding in de moderne tijd heeft geschetst.

Deze kritische kanttekeningen laten onverlet dat Macho vanuit zijn encyclopedische kennis een interessant boek over zelfdoding heeft geschreven. De vertaling is boven- dien heel leesbaar. Het boek zal hulpverleners wegwijs maken in diverse achtergronden van dit belangrijke onderwerp. Maar handvatten voor preventie of hulpver- lening zullen zij in dit boek niet aantreffen.

Onevenwichtig

Maakt Macho in zijn boek waar wat hij belooft? De Nederlandse titel wekt in twee opzichten verwarring. Vertaler Mark Wildschut heeft de Duitse titel, *Das Leben Nehmen. Suizid in der Moderne*, vertaald met *Van wie is je leven? Cultuur- geschiedenis van de zelfdoding*. In de tekst gebruikt Wildschut opvallend genoeg niet de neu- trale aanduiding 'zelfdoding' uit

de ondertitel of het internationaal ingeburgerde 'suicide' maar het voor nabestaanden confronterende woord 'zelfmoord'. Deze taalkundige spagaat laat zien hoe beladen dit debat nog steeds is.

In tegenstelling tot het Duitse origineel suggereert de Nederlandse ondertitel bovendien dat we een cul- tuurgeschiedenis voorgeschoteld krijgen. Dat beweert Macho niet. De schrijver heeft zich op veel terreinen bekwaamd en was zelfs hoogleraar cultuurgeschiedenis. Maar Macho is geen historicus. Hoewel de auteur zegt dat in zijn boek de culturele achtergronden van zelfdo- ding in de moderne tijd centraal staan, krijgt de lezer niettemin wel degelijk een cultuurhistorische beschou- wing voorgeschoteld. Het is de vraag of Macho in deze opzet is geslaagd. Hij beschrijft wel de wending naar een andere, minder veroordelende grondhouding ten

REFERENTIES

Drion, Huib. *Het zelfgewilde einde van oude mensen. Met reacties van Ch.J. Enschedé, H. Kuitert en anderen*. Amsterdam, 1992.

Macho, Thomas. *Van wie is je leven? Cultuurgeschiedenis van de zelfdoding*. Utrecht, 2020.

Zwagerman, Joost. *Door eigen hand. Zelfmoord en nabestaanden*. Amsterdam, 2005

Wim Cappers - Cultuurhistoricus